

Bataven!

Joost Rosendaal, *'Bataven!
Nederlandse vluchtelingen in
Frankrijk 1787-1795'*

(Vantilt: Nijmegen 2003),
736 blz., geïllustreerd, € 39,90.

Bij het boek hoort een cd-rom
met gegevens van meer dan
vierduizend vluchtelingen.

Bijna twintigduizend patriotten verlieten vanaf september 1787 hun vaderland, op de vlucht voor de Prins, maar vooral de Pruis. De meesten van hen vluchtten richting Zuidelijke Nederlanden. De mensen zonder eigen vermogen leidden daar een krommervol bestaan. Dus toen na enkele maanden de gemoederen in de Republiek wat tot bedaren waren gekomen en de eerste amnestieregelingen werden afgekondigd, keerden de meesten van die vluchtelingen terug. In Antwerpen en Brussel bleven patriotse gemeenschappen bestaan; vooral keizer Jozef II, de heerser over het gebied, verwachtte veel van de ondernemerszin van de Noord-Nederlanders. Op sympathie van de plaatselijk bevolking hoefden ze niet te rekenen; tijdens de Brabantse Omwenteling werd de stemming ronduit vijandig. De inwijkelingen die gebleven waren, keerden terug naar de Republiek of zochten alsnog een goed heenkomen naar Frankrijk, waar inmiddels zo'n vijfduizend vluchtelingen terecht waren gekomen.

Politieke achtergronden

Vanaf haar betrokkenheid in de Amerikaanse Onafhankelijkheids-oorlog had Frankrijk geprobeerd de Nederlandse Republiek in haar kamp te krijgen; Lodewijk XVI verwachtte voordeel van een bondgenootschap met de rijke Republiek. De patriotse partij van haar kant wilde niets liever dan haar geestverwanten in de Nieuwe Wereld steunen. De enigen die dwars lagen

waren stadhouder Willem V met zijn aanhang, maar met de Engelse oorlogsverklaring op 19 december 1780 werden ook zij voor een voldongen feit gesteld.

De betrokkenheid van de Republiek bij de strijd in Noord-Amerika zette, zoals bekend, de binnenlandse politieke spanningen op scherp: uiteindelijk moest Willem V Den Haag verlaten en leek het erop of bij Elburg en Hattem de inleidende beschietingen van een heuse burgeroorlog waren begonnen. De nasleep van Goejanverwellesluis zorgde er echter voor dat het bij deze schermutselingen is gebleven.

Ondertussen had de Republiek al wel in 1785 een alliantie met Frankrijk gesloten waarin wederzijdse militaire bijstand bij een bedreiging van een van beide landen van buitenaf werd beloofd. De Pruisische interventie in het conflict tussen patriotten en orangisten maakte deze alliantie natuurlijk actueel. De patriotten die zich voor de Pruisische troepen terugtrokken op Amsterdam en die stad in staat van verdediging probeerden te brengen, deden dat in de overtuiging dat Franse steun aanstaande was. Maar Lodewijk XVI kon zich geen nieuwe oorlog permitteren; zelfs het bijeenbrengen van een legermacht van 60.000 man bij Givet aan de Maas als dreigement aan Pruisen, ging zijn financiële middelen te boven. Om haar bezochte blazen op te poetsen, besloot de Franse regering de vluchtelingen uit de Republiek te ondersteunen.

De meeste vluchtelingen die direct, of na een kort verblijf in de Zuidelijke Nederlanden, naar Frankrijk waren gekomen vonden daar een gastvrij onthaal. In het Vlaams-Franse Sint Omaars bood de Franse overheid een voormalige kazerne als huisvesting aan. In en rondom deze vestingplaats zou zich een patriotse gemeenschap vormen, waarvan een groot aantal leden, bijna tweeduizend mannen, vrouwen en kinderen, onderstand kregen van de Franse overheid.

Maar de hoop van de uitgewekenen dat het verblijf in Frankrijk van korte duur zou zijn en dat ze op korte termijn onder gunstige omstandigheden in patria zouden kunnen terugkeren, bleek ijdel. Ongewild moesten ze bij het revolutionaire werk in Frankrijk aanwezig zijn; pas toen daar de revolutionaire pan ging overkoken, konden de Nederlandse vluchtelingen met het brouwsel van *égalité, liberté en fraternité* terugkomen in hun vaderland.

Bataven

Over de patriottenbeweging in de Republiek en de jaren van de Bataafse Republiek is de laatste decennia het nodige geschreven, maar vreemd genoeg is de geschiedenis van de *émigrés* tot nog toe wat onderbelicht gebleven: het beeld van de vluchtelingengemeenschap zoals dat door Colenbrander, op grond van beperkt archiefonderzoek, in het eerste deel van zijn *Gedenkschriften van de Algemene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* uit 1905 schetste, bleef bijna honderd jaar bepalend.

Volgens Colenbrander maakten in de eerste jaren van het gedwongen verblijf in Frankrijk hervormingsgezinde aristocraten de dienst uit in de patriotse gemeenschap, maar toen de revolutie in Frankrijk radicaliseerde, werden die aristocraten door aanhangers van de jacobijnse partij opzij geschoven. De laatsten hadden in Frankrijk de 'School der Revolutie' doorlopen, maar, om het maar in onderwijstermen te zeggen, van een *activerende leerstijl* was geen sprake geweest, de kennis was vooral met *afkijken* vergaard. Ruim tachtig jaar later is Simon Schama in *Patriotten en Bevridders* nog zuiniger in zijn

oordeel over de bannelingen: de continuïteit die er was tussen de patriottenbeweging en de Bataafse Omwenteling was vooral te danken aan het opbloeien van de patriottenbeweging in de Republiek zelf.

Joost Rosendaal schreef een bijzonder levendig boek over de vluchtelingen in Frankrijk. Daarvoor onderzocht hij werkelijk alles, zo krijg je de indruk, wat er aan primaire bronnen over het onderwerp ter beschikking is: archieven van personen en overheden in Frankrijk en Nederland, verder alles wat er aan pamfletten, kranten en tijdschriften en dergelijke in die tijd geschreven is. Met zijn boek wil hij, zoals hij zelf zegt, een nieuw antwoord geven op de vraag naar de eigenheid van de Nederlandse revolutionaire cultuur. Achtereenvolgens onderzocht hij wie de vluchtelingen waren, wat ze deden en vanuit welke geest ze handelden.

De meeste vluchtelingen waren tussen de twintig en dertig jaar en met hun sociaal-economische en religieuze achtergrond vormden zij een goede afspiegeling van de Nederlandse samenleving: de gevluchte patriot blijkt een gemiddelde Nederlander, zij het aan de jonge kant. Slecht een klein deel van hen had werkelijk iets van de Nederlandse overheid te vreezen, veel patriotten waren uit onterechte angst, vanwege het avontuur of om de uitkeringen in Frankrijk gebleven.

Onder de patriotten in Frankrijk ontstond al snel onenigheid over de vraag of men in exil een kolonie moest vormen, waarin men de gebeurtenissen diende af te wachten, of dat men moest blijven ijveren voor spoedige, zo nodig gewelddadige, veranderingen in de Nederlandse Republiek. Deze tegenstelling tussen gematigde realisten en idealistische radicalen die ook een tegenstelling was tussen aristocraten en democraten, werd sterk gekleurd door persoonlijke sentimenten en ontwikkelde zich in de marge van het revolutionaire proces in het gastland. De aristocraten beschikten over een gehoor in de hofcoterie rond Marie-Antoinette, de democraten richtten zich vooral op de oppositiekringen in de Franse hoofdstad.

Na de zomer van 1789 veranderden de verhoudingen in de Franse politiek, Lafayette en Mirabeau waren voor even de sterke mannen. Met hen hadden de democratische patriotten altijd al contact gehad en daarvoor konden ze nu doordringen tot het centrum van de macht in Parijs. Na de mislukte vlucht van Lodewijk XVI in 1791 ontstond er onder de democraten twijfel over het, door velen ook voor de Nederlandse situatie geschikt geachte model van de constitutionele monarchie. De democratische patriotten radicaliseerden met de Franse revolutie mee en zochten contact met de girondijnen die de revolutie wilden exporteren. Door het mislukken van de invasie in de Zuidelijke Nederlanden en de Republiek in 1793 verspeelden de girondijnen hun krediet. De Nederlanders verloren daarmee hun toegang tot de Franse machthebbers; tijdens het bewind van de jacobijnen was er van een Nederlandse lobby geen sprake meer, al sloten individuele Nederlanders zich wel aan bij jacobijnenclubs.

Pas na de val van Robespierre, in de zomer van 1794, kon er door de Nederlanders weer gedacht worden aan de bevrijding van het vaderland, maar de vluchtelingen waren toen al lang geen gesprekspartner meer van de Franse regering, de Fransen spraken rechtstreeks met revolutionairen uit de Nederlandse Republiek zelf.

De eigenheid van de Bataafse Revolutie

Rosendaal hamert nogal op de eigenheid van de Nederlandse revolutie en de wisselwerking tussen de Franse en de Nederlandse revolutie. Zo beweert hij dat de Franse oorlogsverklaring aan de Republiek en Engeland voor 'een belangrijk deel op het conto van de Nederlandse vluchtelingenlobby te schrijven' is. Omdat hij alleen bronnen gebruikt die door de vluchtelingen geproduceerd zijn of uit hun directe omgeving komen, is hij niet erg overtuigd in zijn bewijsvoering; het lijkt er toch vooral op dat er sprake is geweest van eenrichtingsverkeer. De Nederlandse vluchtelingen waren afhankelijk van de dynamiek van de Franse revolutie en Rosendaal kan niet aannemelijk maken dat de

Symbolen van de revolutie in Frankrijk en België: de vrijheidshoed op een vrijheidsstaak.

Nederlanders daarop enige invloed konden uitoefenen.

De Nederlanders onderscheidden zich wel van de Fransen met de voorstellingen die ze maakten van de revolutie en de rechtvaardiging daarvan; die waren anders, hoewel ook de Nederlanders in Frankrijk meegezogen werden in de maalstroom van de Franse revolutie. Tijdens hun ballingschap veranderde daardoor hun taal en de door hen gemaakte voorstellingen.

Er was gedurende de hele revolutionaire periode een enorme behoefte uitdrukking te geven aan de revolutionaire gezindheid; wat is goed, wat is fout, wie zijn onze helden en wie zijn onze vijanden? Door het verschil in achtergrond spraken de Franse en Nederlandse revolutionairen daarom niet dezelfde revolutionaire taal.

Beide landen hadden hun eigen nationale verleden waaruit voorstellingen gehaald konden worden, daarnaast was in Frankrijk de klassieke oudheid als inspiratiebron heel belangrijk. De beeldentaal van de Nederlandse revolutionairen was ontleend aan, hoe kan het ook anders, de Opstand en het machtsstreven van de Oranjes; Johan van Oldenbarnevelde, Johan en Cornelis de Witt en Hugo de Groot zijn als eerste slachtoffers van de Oranjes de helden van de patriotten.

Maar de Nederlandse revolutionairen gebruikten vooral voorstellingen uit de Bijbel. Zoals de Verlichting in ons vaderland een christelijk karakter had gekregen, zo bedienden ook de patriotten zich van christelijke voorstellingen om hun zaak te rechtvaardigen. In Frankrijk behoorde de rooms-katholieke kerk tot de gevestigde orde en dus waren de revolutionairen antiklerikaal. In de Republiek lag dat anders, zowel patriotten als orangisten gebruikten het geloof en de Bijbel om hun zaak te rechtvaardigen. Overigens hadden revolutio-

nairen in de Generaliteitslanden zich wel tegen de gereformeerde kerk gekeerd.

Het past natuurlijk bij de calvinistische schriftcultuur om in de Willem V *het Beest* uit de Openbaringen te zien of in het stadhouderlijk echtpaar *Achab* en *Izebel*. Dit soort vergelijking kwamen in Frankrijk niet voor. Daar werd Marie-Antoinette van seksuele uitspattingen beschuldigd, iets waar Wilhelmina van Pruisen hier nooit van werd beticht. Wel kwamen in beide landen afbeeldingen voor, waarop te zien was dat zowel de koningin als de prinses met hun heerszuchtig gedrag – het waren manwijven – de natuurlijke orde verstoorden. Opmerkelijk dat revolutionairen zich ook van dit soort conservatieve argumenten bedienden. Ook werden in beide landen prenten verspreid waarop de vorst, zowel Lodewijk XVI als Willem V, als liederlijk zwijn was afgebeeld.

Waardering

Zoals gezegd slaagt Rosendaal niet echt in zijn opzet de eigenheid van de Nederlandse revolutionaire cultuur en de wisselwerking ervan met de Franse revolutie aan te tonen. Er zijn aanzetten, maar helemaal helder wordt het nooit. Misschien is hij wel zo weinig overtuigend, omdat hij te veel wil. Hij had zich moeten concentreren op zijn vraagstelling en niet, zoals hij nu heeft gedaan, ook nog alles over de vluchtelingen willen vertellen. Zijn onderzoek hinkte, zo lijkt het, op twee gedachten: de revolutionaire cultuur en de vluchtelingen. Van meer dan vierduizend van die laatsten verzamelde Rosendaal de prosopografische gegevens (naam, biografische en uitkeringsgegevens, politiek en militaire activiteiten). Maar als je zoveel gegevens hebt, wil je ze ook gebruiken, dus laat hij geen detail onberoerd. Het leven van de uitgewekenen beschrijft hij haast van

dag tot dag; van alles wat bekend is, doet hij verslag. Zelfs de meest onbeduidende kattebelletjes worden vermeld. Hij rekent voor dat aan de vooravond van de revolutie het aantal Nederlanders (38) in de Franse hoofdstad groter was dan het aantal Oostenrijkers en Zwitsers! De lezer raakt al snel de draad kwijt in de talloze ruzies en ruzietjes in de Nederlandse gemeenschap en verliest het overzicht bij alle gememoreerde voorstellen, rekwesten en pamfletten.

Rosendaal interpreteert de tegenstellingen binnen de Nederlandse gemeenschap tussen de democraten van Van Beyma en de aristocraten van Valckenaer vooral als ideologisch, terwijl je als lezer al snel de indruk krijgt dat de persoonlijke gearrdheden en opportunistische motieven een minstens even grote rol hebben gespeeld. Die achtergronden komen niet uit de verf. De lezer krijgt de indruk dat de Nederlandse gemeenschap hopeloos verdeeld was en zijn tijd vooral besteedde om eindeloos onderling ruzie te maken. Precies het beeld dat Colenbrander al honderd jaar geleden van de Nederlandse kolonie schetste!

Rosendaals boek had aan overtuigingskracht gewonnen als de schrijver zich meer op zijn vraagstelling had geconcentreerd; nu lijkt het wel of de chronologie het belangrijkste ordeningsprincipe is geweest: hoe krijg ik alle beschikbare gegevens netjes geordend gepresenteerd. Daar staat tegenover dat in dit boek zóveel staat voor iedereen die geïnteresseerd is in de patriottenbeweging, dat het voor die mensen een aanrader is. Want met dit boek halen ze hun eigen Bataafse archief binnen. Rosendaal heeft dat in ieder geval toegankelijk gemaakt.